
UDK: 811.163.42'373.54
050 (091) "1950/1999"
Pregledni članak
Primljen 23. IV. 2016.

GORDANA LACO
Filozofski fakultet u Splitu
glaco@ffst.hr

SKLONIDBA TUĐICA I POSUĐENICA

Sažetak

U radu se razmatra sklanjanje tuđica i posuđenica u hrvatskim novinama u razdoblju od 1950. do 1999. godine. Uporabe imenica tuđega podrijetla, sklonidbene a-vrste s otvorničkim završetcima u nominativu jednine, koje se nalaze u novinskim tekstovima, uspoređuju se s hrvatskim pravopisnim normama u različitim razdobljima te se utvrđuje koji oblici pokazuju kolebanja ili odstupanja od svojedobne norme. Opaža se i da gramatička norma u drugoj polovici 20. stoljeća nije dostatna novinarskoj praksi u koju stalno dolaze novi izrazi, posebice tuđa imena koja valja prilagođavati hrvatskomu sklonidbenom sustavu. Time se upućuje i na potrebu pomnijih opisa tuđica u današnjoj morfološkoj normi.

Ključne riječi: sklonidba, tuđice, posuđenice, hrvatska gramatička norma, hrvatski pravopis

Uvodne napomene

Pisanje i sklanjanje tuđica i posuđenica¹ smatra se u suvremenoj kroatističkoj znanosti jednim od važnijih standardnojezičnih problema². U suvremenoj hrvatskoj književnojezičnoj praksi opaža se sve snažniji priljev tuđih riječi koje nisu uvijek prilagođene hrvatskomu morfološkom sustavu i pravopisnoj normi. Česta i uočljiva kršenja norma u današnjoj praksi nameću potrebu da se razmotri suodnos prakse i norma u drugoj polovici 20. stoljeća, odnosno u razdoblju koje prethodi današnjemu. Stoga se u ovome radu opisuje sklanjanje tuđica i posuđenica sa završetcima na otvornike u novinskim tekstovima u razdoblju od 1950. do 1999.³ Pokazuju se kolebanja, nedosljednosti ili odstupanja od pravopisnih i gramatičkih norma. Novinski tekstovi u tome razdoblju važni su pokazatelji književnojezične prakse i stupnja jezične kulture, ne samo zbog raznovrsnosti tekstova, brojnosti novinara i drugih autora, urednika i lektora, nego i zato što su imale stalan utjecaj na jezičnu svijest i navike širokoga kruga čitatelja. Taj je utjecaj prisutan i danas, uza snažniji utjecaj mrežnih stranica. Kako se tuđice i posuđenice često rabe u novinskim tekstovima, tako su te uporabe dvosmjerni pokazatelji: pokazuju primjenu književnojezičnih norma, odnosno prihvaćanje

-
- 1 Pod tuđicama se ovdje razumijevaju imenice koje se pišu izvorno kako se pišu u jeziku iz kojega potječu, i samo se sklonidbom prilagođuju hrvatskomu morfološkom sustavu, a to su tuđa vlastita imena. Posuđenicama se, prema Akademijinoj gramatici (1991.), smatraju opće imenice, a one se u hrvatskome jeziku pišu izgovorno, te samo neka pojedinačna vlastita imena koja su prilagođena hrvatskomu jeziku. Ima i drukčijih podjela imenica tuđega podrijetla, npr. u *Hrvatskome pravopisu* tuđice su opće i vlastite imenice „još nedovoljno jezično i pravopisno prilagođene“, a posuđenice su one koje su sustavno prilagođene (npr. *breskva*, *car*, *cipela* itd.) tako da ih više i ne osjećamo kao riječi tuđega podrijetla (Babić – Finka – Moguš, 2000: 56)
 - 2 U novijoj novinskoj praksi nalaze se često novi tuđi izrazi, izvorno pisane posuđenice, *iskrivljena uporaba*, nesklonjene tuđice i sl. (usp. Sapunar Knežević – Togonal, 2012). Takve uporabe upućuju i na nedostatke suvremenih gramatika. Tafra, primjerice, upozorava na potrebu da gramatike pomnije propisuju sklonidbu nesklonjivih ženskih imena, nesklonjivih sastavnica višechlanih tuđih imena i naziva i sl. te predlaže i zasebnu sklonidbenu vrstu za takve riječi (Tafra, 2007)
 - 3 Istraživanje sam provela u sklopu svoga doktorskoga rada *Jezik hrvatskih novina u 2. polovini 20. st.*, obranjenoga na Sveučilištu u Osijeku 2012.

i učvršćivanje norma u praksi, ali i odraz uporabne na kodifikacijsku normu⁴.

O sklonidbi tuđica i posuđenica, sa završetcima na otvornike, u hrvatskoj se gramatičkoj normi nedovoljno govori. Do Institutove gramatike (Barić i dr., 1979) imenice su se dijelile prema rodu pa je najprije bilo upitno kojega su roda takve imenice.

Maretićeva gramatika (1931², 1963³) nije razmatrala uporabu tuđica i njihovu prilagodbu hrvatskomu sklonidbenom sustavu. Maretić se tek kratko osvrće na oblike nekih tuđih imena koje nalazi u Karadžića i Daničića, npr. *Gete*, *Ranke* – *G Geta*, *Ranka*, ali ih ne preporučuje i zaključuje „da bi bolje bilo u gen. na pr. *Getea*, u dat. *Rankeu* i t. d.“ (Maretić, 1931: 152 – 153). U talijanskih prezimena koja u nominativu završavaju na *-i*, Maretić smatra da su opravdani jedino nastavci na *-ija*, *-iju*, te pridjevni nastavak *-ijev*. Također, u Karadžićevim i Daničićevim djelima nalazi i primjere nesklonjenih njemačkih i francuskih imena što smatra rusizmom (Maretić, 1931: 153). Brabec – Hraste – Živkovićeva gramatika (1954) u sklonidbi imenica muškoga roda navodi samo sklonidbu posuđenica koje završavaju na *-o* (*auto*, *radio* i sl.) i propisuje da se sklanjaju kao imenice muškoga roda. *Jezični savjetnik* također ima samo napomenu o posuđenicama sa završetkom *-o* i propisuje da se sklanjaju kao domaće imenice muškoga roda (*G -a*), osim imenice *kino* koja je uvrštena među imenice srednjega roda (Pavešić, 1971: 349).

O nedostatku gramatičke norme u tome razdoblju govori i Klaić te zaključuje da tuđe opće imenice na otvornik valja sklanjati, i to kao imenice muškoga roda (Klaić, 1955: 52, 55).

Tek Težak – Babićeva gramatika uz imenice muškoga roda opisuje i oprimjeruje sklonidbu tuđica *s nastavkom -o* ili *-e*, zatim sklonidbu imenica sa završetcima na *i*, *e*, *o*, *u*, i *io* (Težak – Babić, 1973: 89, 90).

4 Volenec u istraživanju o društvenim stavovima prema pravopisnim normama i pravopisnoj praksi napominje da bi valjalo preispitati i pravopisna rješenja o imenicama stranoga podrijetla te smatra da se rezultati takvih istraživanja mogu „primijeniti u svrhu ujednačavanja uporabne i eksplicitne norme, povećanja prestiža standardnoga jezika, poboljšanja stava prema standardnome jeziku, a sve to doprinosi ukupnom povećanju jezične kulture“ (Volenec, 2015: 96). U tome smislu, prinosom se može smatrati i ovaj opis tuđica u praksi druge polovice 20. st.

Jednaka pravila ima i Institutova gramatika, samo što promjenu tih imenica navodi uz promjenu imenica a-vrste (N -ø, -o/-e) muškoga roda (Barić i dr., 1979: 80 – 82), kao i Akademijina gramatika koja najopširnije opisuje promjenu posuđenica.

Akademijina gramatika *posuđenice na -e, -i, -u, -ō* (dugo o) sklanja kao imenice muškoga roda a-vrste, *bez nastavka u N jd.*, tj. nominativni se oblik uzima kao osnova, npr. imenice *foaje* (G *foajea*), *rezime*, *Čile*, *kroki*, *derbi*, *intervju*, *biro*, *bistro* itd. Imenice muškoga roda koje završavaju na o, npr. *Leo*, *Kairo*, *Tokio*, *auto*, *kakao* itd., imaju taj -o kao nastavak u N jd. (G *Lea*, *Kaira* itd.). Imenice koje završavaju na -i i na -io imaju alomorfnu osnovu na -ij-, npr. *kroki*, *radio* – *krokija*, *radija* (Babić i dr., 1991: 519 – 520). Nedostaje u tome sustavu opis tuđica koje se uzimaju izvorno i pišu se kao u jeziku iz kojega potječu, odnosno vlastite imenice koje završavaju na y, ee, te na naglašene ili nenaglašene otvornike, ili otvornike koji se izvorno ne izgovaraju.

Do Težak – Babićeve gramatike (1966) sklonidbu tuđica i posuđenica propisivali su samo pravopisi. Stoga sklanjanje tih imenica u novinskim tekstovima u razdoblju od 1950. do 1999. valja odrediti prema pravopisnoj normi pa se to razdoblje može podijeliti na četiri:

1. od 1950. do 1960., do *Novosadskoga pravopisa*
2. od 1961. do 1971., do *Hrvatskoga pravopisa*⁵

5 Iako je *Hrvatski pravopis* (1971.) odlukom jugoslavenskih vlasti povučen i zabranjen, pa se ne može govoriti o izravnoj primjeni toga pravopisa u praksi, ipak se pisanje i sklonidba tuđica u novinskim tekstovima od sedamdesetih godina mogu uspoređivati s tim pravopisom. Izvorno pisanje tuđih imena, sklonidba tuđica, suvremeniji i raznovrsniji primjeri iz novinskih tekstova odgovaraju opisima *Hrvatskoga pravopisa*. Katičić u recenziji toga pravopisa među ostalim pohvalama ocjenjuje i da je poglavlje o „pisanju tuđica vrlo opširno i posve originalno“, da „se vodilo računa o jezičnoj zbilji“ i o hrvatskome jezičnom osjećaju te da je pravilima o izvornome pisanju tuđih imena „otklonjena nepravda dubleta Novosadskoga pravopisa po kojem se takva imena mogu također pisati prema približnom izgovoru jer je ta druga mogućnost posve strana hrvatskoj pravopisnoj praksi i tradiciji“ (Katičić, 1971: 42 – 43).

Usto, može se primijetiti i da takva sustavna i osuvremenjena pravila za sklonidbu tuđica i posuđenica s otvorničkim i zatvorničkim završetcima, koje je imao *Hrvatski pravopis*, nedostaju gramatičkoj normi.

3. od 1972. do 1990., do državno-političkih promjena u Republici Hrvatskoj
4. od 1990. do 1999.

Za kriterij opisa novinskoga jezika uzete su troje hrvatske dnevne novine *Vjesnik*, *Večernji list* i *Slobodna Dalmacija* (dalje u tekstu pokraćeno: Vj., VL, SD, s godinom i brojem izdanja). To su od 1945. bili vodeći hrvatski listovi s najvećom nakladom.⁶

1.

U razdoblju od 1950. do 1960. u Hrvatskoj je bio normativan *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika* D. Boranića (X. posljednje izdanje 1951.). Taj je pravopis u poglavlju o pisanju tuđih imena propisivao i kako se sklanjaju:

„Vlastite imenice, koje se svršuju na suglasnik, sklanjaju se kao naše riječi muškoga roda na suglasnik [...] Jednako opće imenice: spleena: spleena, essay: essaya.“ Imenice, vlastite i opće, koje završavaju „na nenaglašeno *a*, *o*, sklanjaju se kao naše riječi s istim završecima; iza *i* dodaje se *j*“ (npr. *Tasso* – *Tassa*, *Tokio* – *Tokija*, *kakao* – *kakaa*, *radio* – *radija*); u imenica „na naglašeno krajnje *a*, *o* nadovezuju se padežni nastavci kao na osnovu“ (npr. *nivo* – *nivoa*, *Hugo* – *Hugoa*). Usto, propisuje se: „Na krajnje *-u*, *-i*, *-y* nadovezuju se padežni nastavci kao na osnovu, iza *i*, *y* dodaje se *j*“ (npr. *maki* – *makija*, *Galsworthy* – *Galsworthyja* i sl.) (Boranić, 1951: 36 – 37).

U Boranićevu je pravopisu pravilo: „Na krajnje *-e* nadovezuju se padežni nastavci kao na osnovu; muklo se *e* izostavlja: ...*Goethe* – gen. *Goethea* /... *Molière* – gen. *Molièra* / *Shakespeare* – gen. *Shakespeara*. Jednako opće imenice: *defile*: *defilea*, *ekspoze*: *ekspozea*. Ostaje ono muklo *e*, koje naznačuje promjenu izgovora prethodnoga suglasnika: *Cambridge*

⁶ *Vjesnik* i *Slobodna Dalmacija* izlaze od 1945., a *Večernji list* od 1959., ali pod imenom *Večernji vjesnik* (VV) izlazi od 1957. *Vjesnik* se, primjerice, 1957. tiska u 79.000 primjeraka, *Večernji list* 50.800, *Slobodna Dalmacija* 11.500. *Vjesnik* je 1988. prodavao po 68.000 primjeraka, *Večernji list* 255.000, a *Slobodna Dalmacija* 145.000 (prema Gostl i dr., 1997).

: *Cambridgea*...“ (Boranić, 1951: 38). Dakle, Boraniću je „muklo *e*“ bilo i u imenima *Molière*, *Cambridge*, pa ostaje nejasno kako je jednako pravilo za oblike imenica *ekspoze* i *defile*. To je pravilo, s navedenim primjerima, moglo izazivati nedoumice i nedosljedne uporabe u novinarskoj praksi gdje stalno dolaze nova imena kojima se ne mora uvijek znati i točan izvorni izgovor.

Razmatrajući naglasne tipove tuđica i sklonidbena rješenja koja nudi Boranićev pravopis, Klaić zaključuje da dvosložne imenice na *-i* (npr. *kivi*, *derbi*) i imenice na *-u* (*emu*, *zebu* i sl.) valja sklanjati „prema pravilima našega pravopisa“ (Klaić, 1955: 55). Zatim objašnjava da je deklinaciju dvosložnih imenica sa završetkom na *e*, *i*, *o*, dobro objasnio Boranić, samo što smatra da su imenice *klišej* i *kupej*, kao i imenice *ekspozej* i *komunikej* „razvile u nom. sing. nastavak *-j*“ (Klaić, 1956: 74). Dakle, Klaić načelno podupire i Boranićevu sklonidbu trosložnih imenica iako uočava i neke pravopisne poteškoće koje se mogu javiti:

„Pravopisni problem od nemalog značenja predstavlja i ovdje, kao i kod drugih sličnih slučajeva, množina, na pr. *defilei*, dat. *defileima*, a osobito akuzativ, gdje dobivamo *ee*: *defilee*, pa je sva prilika, da će se u svrhu uklanjanja hijata spomenuti proces razvijanja glasa *j* to snažnije razvijati, što se češće budu takve imenice upotrebljavale“ (Klaić, 1956: 74). Takve su i imenice, napominje Klaić, *atelje*, *ataše* i sl. u kojima „to *ei* i *ee* književnike smeta [...] jer im je *nezgodno pisati: ateljei, ateljeima, ateljee*.“ (Klaić, 1956: 75). Primjećuje se da je nedostatak toga Klaićeva prinosa prilagodbi tuđica hrvatskomu sklonidbenom sustavu što nije obuhvatio i tuđa vlastita imena.

U novinama se u razdoblju od 1950. do 1960. nalazi podosta tuđica i posuđenica sklonjenih prema pravilima Boranićeva pravopisa⁷. Sklonidba je tih imenica muškoga roda u većini pravila jednaka i suvremenoj normi, razlikuje se u sklonidbi tuđica koje završavaju na „muklo *e*“ (*Mo-*

7 Pogriješke u pisanju, tj. u dodavanju nastavaka u tuđica, ovdje se ne navode jer se odnose samo na pravopisnu normu. Naime, u razdoblju od 1950. do 1960. podosta je nedosljednosti u dodavanju nastavaka sa spojnicom (npr. SD 1951. *J. B. Priestley-a*), što nije bilo u skladu s pravilima Boranićeva pravopisa. Takve se uporabe više puta nalaze u SD, ali potkraj 50-ih godina ustalili su se propisani oblici bez spojnice. Međutim, u novije se vrijeme kojiput opet pojavljaju.

lièra – Molièrea) te u nekim pojedinačnim riječima. Primjerice, u skladu su s Boranićevim pravilima ovi oblici općih i vlastitih imenica:

- Vj. 1950. (1487, 1491) *apotekarskih depoa; Gaetana Donizetija*; 1954. (2899, 2906) *na nivou, od biroa*; 1957. (3691, 3711, 3741) *bez rešoa; u ekspozeu; prisustvuju intervjuima, u intervjuu*; 1958. (4052) *komedioagrafa Carla Goldonija*; 1959. (4579) *preko radija*; 1959. (4579) *sa Spancerom Tracyjem*; 1960. (4682) *u studiju; u ateljeu; putovanje Hamphryja Clinkera*
- SD 1950. (1533) *na nivou*; 1951. (1887) *u ekspozeu*; 1956. (3536, 3596) *ministra Christiana Pineaua; sa platoom za ples*; 1957. (3737) *o rezimeu*; 1958. (4108) *predsjednik Chilea*; 1959. (4622) *predsjedniku de Gaullu; brata Pierra de Gaulla*
- VV 1957. (168) *šefa ateljea*; 1958. (204, 211, 242) *Atašei za nauku, mjesto atešea; preko radija; u žiriju; u Peruu; u Sao Paolu; Predsjedniku japanske vlade Kišiju; biskup Nancyja*
- VL 1959. (54, 80) *u londonskom Cityju; u komunikeu*. 1959. (54) *predsjednika de Gaulla*. 1960. (157, 171, 201) *u finalu; u Bombayu; nad Čileom; u Katmanduu; u New Delhiju; u pogledu demantija i sl.*

Nedosljedne uporabe pokazuju nesigurnost u pisanju alomorfnihih osnova na *-ij-*, npr.:

- Vj. 1951. (1761) *na prijedlog žiria*; SD 1951. (1992) *u Tokiu; od Olivaria; grada Ria, u Riu*; Vj. 1957. (3691) *iz New Delhia*; VV 1957. (152) *za Mariom Gutierrezom*; VL 1960. (157) *smrt Coppia (Fausto Coppi)*; u *Tokuu / u Tokiju* i sl.

Kolebanja se opažaju i u engleskim imenima koja završavaju na *-y* i *-ey*, te na *-ee* koje se izgovara kao *i* pa na takve osnove valja dodati *j*:

- Vj. 1954. (2911) *Atllee, Churchill odgovara Attleeu*; 1957. (3691) *gradonačelnikom New Jerseyja*; 1959. (4676) *u Sydneyu*;
- SD 1958. (4108) *prema Walt Disneyu*; VV 1957. (168) *feldmaršala Montgomeryja*; VL 1960. (201) *u Sidneyu*.

Pojedinačni su primjeri nedosljednoga pisanja *j* na mjestu zijeve *ee, ei*, kako je Klaić predviđao da će se javljati. Npr. nalaze se množinski oblici u Vj. 1957. (3696) *defileji*; u Vj. 1959. (4676) *za ekspozeeje*, umjesto *defilei*

i *ekspoze*, prema pravopisnom pravilu. To su pojedinačne dvostrukosti: primjerice, u istome je broju Vj. *na početku ekspozea / za ekspozeje*.

Nesigurnost i nedosljedno sklanjanje opaža se u imenima sa završetkom na *e*. Boranićevo pravilo propisuje da se izostavlja *muklo e* u promjeni imena (npr. *Shakespeara*), što se nije dosljedno primjenjivalo. Prema tomu, nisu sukladni pravopisnomu pravilu oblici imena *George*, *Pierre* i sl., npr.: SD 1955. (3306) *majora Georgea Burtona*; SD 1956. (3536) *stranke Pierrea Comina*; VV 1958. (211) *iz vremena Shakespearea*; VV 1958. (266) *predstavnik Foreign Officea*. Ti su oblici, zapravo, sukladni suvremenoj normi. Nesigurnost se opaža u sklanjanju imena *de Gaulle*: više se puta *muklo e* izostavljalo, u skladu s Boranićevim pravilom, ali se kojiput i pisalo. Npr. VL 1959. (54) *predsjednika de Gaula*; SD 1958. (4108) *izjava De Gaullea*; Vj. 1959. (4676) *predsjednika de Gaullea*.

Za razliku od tih nedosljednosti, imenica *finale* i tvorenice kojima je *finale* u osnovi, sklanjale su se dosljedno kao imenice muškoga roda a-vrste: *finale*, *finala*, u *finalu* itd. Boranićev pravopis nema tu imenicu ili koju sličnu, a nema ni odgovarajuće pravilo po kojem bi ona tako glasila pa je, čini se, njezina dosljedna promjena odraz uporabne norme. Oblik *finale* – *finala*, podržava i Klaić i smatra da je „običnija s gen. *finala*, dat. *finalu*, pl. *finali* umjesto očekovanoga *finalea*, *finaleu* i t. d.“ (Klaić, 1956: 75).

Valja pripomenuti da se u ovome razdoblju u novinskim tekstovima, pored pravilnih oblika imena i prezimena, nalaze i nesklonjena imena uz sklonjeno prezime. Takve se uporabe nalaze u Vj., još češće u SD, a u VL takvi su primjeri rjeđi. Npr.:

- Vj. 1958. (4052) *odgovor Lenox Boyda*. 1959. (4605) *Pristalice Pierre Mendes-Francea*. 1960. (4758) *na izjavu Fidel Castra*
- SD 1952. (2224) *s ministrom Antoni Idnom*. 1957. (3693-3694) *francuskom premijeru Gi Moleu*. 1958. (4108) *prema Walt Disneyu*. 1959. (4622) *odgovor Fidel Castra*. 1960. (4758) *podršku Fidel Castru*
- VL 1959. (80) *Po mišljenju brazilskog stručnjaka dr. Claudio De Aranjo-Dime*.

Boranićev pravopis nije izrijeком propisivao sklonidbu imena i prezimena. Međutim, podrazumijeva se da se tuđa muška vlastita imena i

prezimana sklanjaju, kao što se sklanjaju i domaća imena, prezimana i nadimci pa navedene uporabe u novinama valja smatrati pogrešnima. Spomenuto je da je Maretić nesklonjena imena smatrao rusizmima.

Nema gramatičkih ni pravopisnih pravila za sklonidbu istočnjačkih imena. U Vj. se nalaze sklonjena i neka japanska, npr. Vj. 1959. (4605) *frakcija Tošioa Kuroda, frakcija Masarua Nomicoa*, vjerojatno po pravilu o naglašenima završnim otvornicima jer bi s nenaglašenim otvornicima valjalo pisati *Tošija* i *Nomica*. U SD ima primjera gdje je sklonjeno samo prezime, npr. 1959. (4562) *Kaono Yashui; pismo Kaono Yashuija*. Svakako, novinari su takva imena i mogli pisati proizvoljno jer pravopisna i gramatička norma o njima nisu govorile ništa.⁸

2.

U razdoblju od 1960. do 1971. tuđice su se mogle sklanjati po pravilima *Novosadskoga pravopisa* (*Pravopisna komisija*, 1960). Valja pripomenuti da se *Novosadski pravopis* opširno bavio izgovornim pisanjem vlastitih imena, odnosno pravilima kako se tuđice pišu *fonetski*. Naime, taj je pravopis dopuštao slobodan izbor izgovornoga i izvornoga pisanja tuđih imena (*Pravopisna komisija*, 1960: 148), a uz opširna pravila transkripcije i transliteracije navodio je samo kratke napomene o sklonidbi. Taj je opis hrvatskomu načelu izvornoga pisanja vlastitih imenica suvišan i nije se primjenjivao u novinskim tekstovima⁹.

Sklonidbena pravila vlastitih imenica uglavnom su jednaka Boranićevu pravopisu, osim pravila o nastavcima u imena koja završavaju na *muklo e* i na *-ey*. *Novosadski pravopis* promijenio je ta pravila: „...muklo *e* (na *-e* koje se ne čita) ostaje to *-e* ispred nastavaka kroz čitavu promjenu (i u prisvojnim pridjevima),“ npr. G je *Shakespearea, Molièrea*,

8 Anić – Silićev pravopis navodi nekoliko kineskih i japanskih imena u poglavlju o transliteriranju stranih vlastitih imena (1987: 146 – 147).

Institutova gramatika navodi ime *Mào - Mào* (Barić i dr., 1979: 80)

9 U SD do 1956. g. nalaze se više puta i izgovorno pisana tuđa imena (npr. SD 1951: 1841: *Ačesonova poruka, Vašington; Čarls Vilson* i sl.), ali i izvorno (kao npr. „*Zanat gđe Warren*“ od *B. Shawa*). Takvih dvostrukosti od 1957. nema, nego se i u SD ustalilo izvorno pisanje imena sukladno hrvatskoj praksi i pravopisnim načelima.

Pierrea i sl. Također, „isto tako što ostaje i ono -e koje utječe na izgovor suglasnika ispred sebe“, npr. *G Laplacea, Cambridgea* (*Pravopisna komisija*, 1960: 150). Dakle, to se pravilo razlikuje od Boranićeva primjera *Molière – Moliera*. Također, *Novosadski pravopis* proširuje pravilo o sklonidbi imena sa završetkom na -y, na koja se umeće *j* i propisuje: „...ako *y* služi samo za umekšavanje prethodnog suglasnika ili ako *i, y* zamjenjuju *j*, ne umeće se novo *j*: *Nagy – Nagyev, Kalay – Kalaya...*“ (*Pravopisna komisija*, 1960: 151). Međutim, nejasno je umeće li se *j* i na imena koja završavaju na -ey, kao što je bilo u Boranića. To *Novosadski pravopis* izrijeком ne propisuje, ali među primjerima nekih tuđih višočlanih imena navodi se „sa Mount Mac Kinleya“ (*Pravopisna komisija*, 1960: 152), a među uputama kako se čitaju neka zemljopisna imena navodi se „Sydney – Sidnej (a ne Sidni)“ (*Pravopisna komisija*, 1960: 152). Prema tim se primjerima *j* u takvim imenima ne umeće.

Razlike u oblicima između Boranićevih pravila i *Novosadskoga pravopisa* nalaze se u pojedinim općim imenicama. Rječnik *Novosadskoga pravopisa* ima neke dvostruke oblike, primjerice *ekspozej, ekspozeja* i *ekspoze, ekspozea; atelijer, -era* i *atelje, -ea*, što Boranićev pravopis nema.

Prema pravilima *Novosadskoga pravopisa* i oblicima u pravopisnome rječniku, pravilno je primjerice:

- Vj. 1961. (5023) *Globkeov demanti; u Karačiju*. 1961. (5096) *do La Manchea*. 1962. (5548) *panoi; cijena kikirikija; predsjednika Kennedyja*. 1964. (6299) *u okolici Delhija*. 1965. (6567) *u Vichyju*. 1966. (6956, 6992) *predsjedniku de Gaulleu; sve depoe; svoje ateljee*. 1968. (7520) *u New Delhiju*. 1969. (7856) *Kennedyja; sa Strozijem*. 1970. (8218, 8272) *protiv Rogera Garaudyja; ekspoze*
- SD 1961. (4939) *za Tonija Nardellija*; 1962. (5270) *premijeru Nehruu; luka u Conakryju; Carla Crivellija; iz opera Puccinija; prvaka Bobbyja Fischera*. 1971. (8210) *turističkog biroa*. 1971. (8184, 8210) *Demanti Gromika; u demantiju*
- VL 1961. (463, 501, 586) *u polufinalu; iz grada Montgomeryja; preko radija; predsjednika Kišija*; 1969. (2940) *irskog viskija*; 1970. (3372) *na lanjskom nivou*; 1971. (3547) *talijanskog ministra A. Mora; u intervjuu; priznaju Obotea; dio ekspozea*.

Primjećuje se da je dosljednija uporaba nastavaka u imenima koja završavaju na *muklo e*, nego u prethodnome razdoblju. Npr., *de Gaullea*: Vj. 1963. (5756) *odgovor de Gaulleu*. Vj. 1966. (6956) *predsjedniku de Gaulleu*; *de Gaulleov posjet*. VL 1965. (1708) *o razgovorima de Gaullea*. Međutim, ima i kolebanja, primjerice: Vj. 1961. (5096) *do La Manchea*, VL 1963. (1079) *Preko la Mancha*. Dakle, opaža se nedosljednost u uporabi oblika Boranićeva pravopisa naprama oblicima *Novosadskoga pravopisa*.

Više se puta nalazi umetnuto *j* u engleskih imena na *-ey*, prema Boranićevu pravopisu, npr. SD 1961. (5057) *izjavom Stanleyja Rousa*; 1965. (6483) *u Berkeleyju*, ali i ispušteno *j* prema *Novosadskom pravopisu*, npr. SD 1969. (7567) *u Sidneyu*.

Nedosljedno je u ovome razdoblju pisanje *j* iza završetaka na *i*, *y*: SD 1962. (5270) *sekretara KP Italije Luigia Longa*; SD 1968. (7362) *sekretara Luigija Longa*.

Novosadski pravopis preporučivao je sklonidbu imena i prezimena: „Ako se uz prezime spominje i ime, obično se mijenja i jedno i drugo...” (*Pravopisna komisija*, 1960: 151). U novinama se i u tome razdoblju nalazi kojiput nesklonjeno ime, ali rjeđe nego u prethodnome razdoblju. Npr. u Vj. 1965. (6567) *sekretaru Guy Mollettu*; SD 1961. (5057) *ministra Ali Sabrija*; VL 1969. (2916) *s Lee Marvinom*.

U sklonidbi općih imenica *ekspoze* i *atelje* ostala je uporaba kao i u prethodnome razdoblju, odnosno nisu se rabile dvostrukosti koje je dopuštao *Novosadski pravopis* (*ekspozej*, *ateljjer*).

Pogrješna je sklonidba imenice *kakao*: G *kakaoa* (Vj. 1962., 5548: *proizvođači kakaoa*) umjesto *kakaa*, kako ima i *Novosadski* i Boranićev pravopis¹⁰.

Iako se opažaju kolebanja, može se reći da oblici tuđica u novinama od 1960. do 1971. pokazuju manje odstupanja od svojedobne norme nego u prethodnome razdoblju.

¹⁰ Klaić (1955) podržava oblik *kakaa*, a ne *kakaoa* koji je sukladan srpskim oblicima Belićeva pravopisa.

3.

U razdoblju od 1972. do 1990. u novinama se nalazi većina posuđenica kao i u prethodnome razdoblju (1960. – 1971.); većina je i oblika jednaka onima u prethodnome razdoblju što je sukladno i *Hrvatskomu pravopisu* (1971.).

Hrvatski pravopis propisuje da se u vlastitih imena krajnje naglašeno -o zadržava u čitavoj promjeni i u tvorbi pridjeva (*Hugo, Hugoa, Hugo-ov*); između skupa *ie* i *ia* umjeće se *j*; u imena koja se svršavaju na -i, -y ili na -ee (u engleskome) umeće se *j* između osnove i nastavka, u promjeni i u tvorbi pridjeva (npr. *Vigny, -yja, -yjev*)...“ (Babić – Finka – Moguš, 1971: 74 – 75). Kao i u *Novosadskome pravopisu*, nejasno je umeće li se *j* i u engleskih imena na -ey.

Za razliku od Boranićeva, a jednako *Novosadskomu, Hrvatski pravopis* ne izostavlja muklo -e: „U muških imena koja se svršavaju na muklo -e (tj. -e koje se ne čita) ostaje to -e u čitavoj promjeni i u posvojnom pridjevu: ...*Molière, -ea, -eov*... Samoglasnik -e ostaje i onda kad služi samo kao pravopisni znak: *Cambridge, -ea*; (...) Ostala vlastita imena primaju padežni ili pridjevski nastavak na nominativni oblik: *Baku, -ua, ...Chile, -ea., Heine, -ea, -eov.*“ (Babić – Finka – Moguš, 1971: 74 – 75). Takvo je pravilo i *Novosadskoga pravopisa*. Valja pripomenuti da zadržavanje mukloga *e*, kao i naglašениh otvornika, u osnovi imenice čini prepoznatljivim izvorni oblik imena u svim padežima i zapravo odgovara hrvatskomu načelu izvornoga pisanja tuđih imena i latiničnomu pismu.

Sklonidba posuđenica (općih imenica) u *Hrvatskome pravopisu* opširnije je i pomnije opisana nego u *Novosadskome*. Tuđice su razvrstane i oprimjerene prema jezicima iz kojih potječu, a temeljna pravila propisuju da imenice s otvornicima na kraju riječi *e, u, i, o*, koji su u jeziku izvorniku naglašeni, zadržavaju te otvornike u osnovi u čitavoj promjeni. Takvo je pravilo i u Boranićevu pravopisu i suvremenoj gramatičkoj normi, osim što *Hrvatski pravopis* ima *atašej, ekspozej, komunikej, klišej* kao što je preporučivao Klaić (Babić – Finka – Moguš, 1971: 66 – 67). Zatim, *Hrvatski pravopis* navodi neke tuđice talijanskoga podrijetla koje zadržavaju talijanski oblik, tj. otvornik na kraju, ali samo u N jd., npr.

fijasko, *-ka*, *finale*, *-la* itd. (Babić – Finka – Moguš, 1971: 67), što Boranićev pravopis nije imao.

Oblici općih imenica obično su sukladni tim pravilima, a odstupanja su samo pojedinačna. Primjerice, prema *Hrvatskome pravopisu* nije pravilan oblik *kakaoa* (Vj. 1977., 10723: *cijene kakaoa*) nego *kakaa*. Nije u skladu s pravopisnim likom imenica *ataše*, npr. SD 1982. (11730) *o atašeu*. *Hrvatski pravopis* ima „*atašej* (fr. *attaché*)“, kao i *ekspozej* i *komunikej* i napominje da se dodaje *j* „zbog lakšeg uklapanja u naš morfološki sustav...“ (Babić – Finka – Moguš, 1971: 66, 69). *Ataše*, *ekspoze*, *komunike* u novinama su imali nastavke na N jd., tj. *-e-a*, *-e-u* itd., po Boranićevu pravopisu, i tako su se rabili u čitavome istraživanom razdoblju.

U ovome su razdoblju obično i oblici vlastitih imenica sklonjeni prema pravilima *Hrvatskoga pravopisa*, npr.

- Vj. 1974. (9578) *sekretara Henryja Kissingera*. 1977. (10723) *francuskom borcu Pierreu Pouyadeu*. 1988. (14832) *u Calgaryju*
- SD 1973. (8799) *predsjedniku Allendeu*; *protiv Allendea*; 1975. (9289) *Cirkus Billyja Smartsa*; 1977. (9925) *IZJAVA CYRUSA VANCEA*; 1980. (10913) *oko Shakespearea*; 1982. (11730) „*Traviata*“ *Giuseppea Verdija*; 1983. (11747) *španjolskog premijera Felipea Gonzalesa*; 1986. (12773) *Indianapolis Bobbyju Rahalu*; 1988. (13490) *u Bakuu*
- VL 1978. (5809) *supruga Alda Mora*; 1980. (6442) *sa senatorom Kennedyjem*; 1983. (7278) *u Nancyju*; 1987. (8674) *u Tokiju*.

Primjećuje se da su se učvrstili oblici imena sa završetkom na *e* (*muklo e*) koje ostaje u osnovi imena (*Pierreu Pouyadeu...*) sukladno pravopisnomu pravilu, dakle dosljednije se rabe nego u prethodnome razdoblju.

Nesigurnost se opaža u oblicima imenica sa završetkom na *-y* i *-ey*. Većina takvih oblika ima umetnuto *j*, ali ih ima i bez *j*, npr. u SD 1973. (8799) *sa Stanleyem Haidargom*; 1975. (9289) *kod Willyja Brandta*; 1988. (13490) *iz New Jerseyja*; VL 1987. (8674) *odlazi Sisleyju*.

Rjeđe nego u prethodnome razdoblju, ispuštalo se *j* između otvornika, npr. u VL 1987. (8674) nalazi se *u Tokiju* i *u Tokiu*.

Uočljiva je dosljednija sklonidba imena uz prezimena nego u prethodnim razdobljima. *Hrvatski pravopis* izrijekom propisuje: „Ako se

skupa upotrijebi ime i prezime, redovito se deklinira i jedno i drugo...” (Babić – Finka – Moguš, 1971: 75).

U novinama se rabe i neki nesklonjeni nazivi. Primjerice, više se puta nalazi *Foreign Office*, britansko ministarstvo vanjskih poslova, npr. SD 1988. (13490) *U Foreign Officeu*. Tako se s nesklonjenim prvim članom taj naziv rabio u čitavome razdoblju. Prema *Hrvatskome pravopisu* takve uporabe nisu pogriješne: „Višečlana imena koja po našem jezičnom osjećaju nisu jasna te im se ne može odrediti ni slaganje po rodu, redovito se ne dekliniraju...” (Babić – Finka – Moguš, 1971: 76).

4.

U razdoblju od 1990. do 1999. većina se posuđenica, kao i u prethodnome razdoblju, pisala i sklanjala sukladno pravopisnoj normi (npr. *na radiju, pred finalom, u bistrou, tajne dosjee* itd.). Vlastita imena također se glavninom sklanjaju prema normi koju propisuje *Hrvatski pravopis* (Babić – Finka – Moguš, 1971: 1994), npr.

- Vj. 1990. (15548) *s Davidom Bowieom*; 1994. (16616, 16642, 16631) *s Butrosom Galijem*;
s Francuzom Leconteom; *igranje Shakespearea*; 1998. (18030) *Mikea Kennedyja*; *Kofija Annana*
- SD 1993. (15374) *s Alainom Juppeom*; 1995. (15817) *predsjednika Jimmyja Cartera*; 1996. (16201, 16182) *u Tokiju*; *tužitelja Richarda Goldstonea*; 1998. (16909) *s Garryjem Adamsom*
- VL 1990. (9742) *direktor francuskog „Le Mondea“*; *s izraelskim kolegom Davidom Levyjem*; 1997. (11963) *Argentinca Gummyja* i sl.

U tome se razdoblju rijetko, kao pojedinačni primjeri, nalaze nesklonjena imena uz prezimena, što nije u skladu s hrvatskom normom. Npr. u VL 1990. (9741) *O DICK TRACYU*.

Primjećuju se pojedinačne nedosljednosti u imena sa završnim *e*, primjerice u istome članku u Vj. 1995. (16970) *Henrique Cardoso, Henriqueu Cardoso, Henriqua Cardoso*.

Nalaze se i oblici koji nisu u skladu s pravilima: opaža se, kao i u prethodnim razdobljima, nesigurnost u sklanjanju tuđica koje završavaju na *y*, rjeđe kod nekih na *i*, s ispuštenim *j*, npr.

Vj. 1990. (15548) *u izvedbi C. Monteverdia*; Vj. 1994. (16616) *Intervju Valerya Giscarda*; SD 1990. (14126) *Zadnji reci Hemingwaya*; 1993. (15374) *s Butrosom Ghaliem*; *s povjerenikom Thornberryem*; VL 1990. (9741) *STRIP O DICK TRACYU*.

Valja napomenuti da Anić – Silićev pravopis (1986) ne propisuje pisanje *j* na osnovama u tuđim muškim imenima na *i* i *y* (izgovorno *i*) ako se ne transkribiraju i navodi oblike u G: *Henrya, Leopardia* itd., odnosno uvodi novo pravilo suprotno pravilima Boranićeva, *Novosadskoga i Hrvatskoga pravopisa*¹¹ (Anić – Silić, 1986: 176 – 177). U novinama to pravilo nije prihvaćeno, odnosno takve su uporabe krajem osamdesetih godina i devedesetih godina pojedinačne i rjeđe su nego prije objavljivanja Anić – Silićeva pravopisa. Može se zaključiti da je većina oblika u novinskim tekstovima devedesetih godina u skladu s pravilima *Hrvatskoga pravopisa* i suvremene gramatičke norme. U razdoblju od 1990. do 1999. običniji su oblici s umetnutim *j*, u skladu s *Hrvatskim pravopisom*, a nedosljednosti su pojedinačne. Zapravo nedosljednosti u sklonidbi vlastitih imena sa završetkom na *-y* nalaze se u čitavome razdoblju, od 1950. do 1999., a nerijetko i u današnjoj praksi. Primjerice, uočljivo je da se u oblicima imena *Sydney* nije dodavalo *-j*: SD 1995. (15617) *Pismo iz Sydneya*; VL 1997. (11990) *u Sidneyu*. Ime grada *Sydney* nalazi se u *Novosadskome pravopisu*, kako je spomenuto, i u rječniku je toga pravopisa „Sidnej (Sydney)“; suvremeni ga pravopisni rječnici nemaju, ne navodi ga ni Klaićev *Rječnik*. Bilježi ga s drukčijim izgovorom *Rječnik hrvatskoga jezika*: „*Sydney (Si'dni)*“ (Šonje, 2000). Po tome bi izgovoru valjalo pisati *j* u kosim padežima (*Sydneyja, Sydneyju...*) kao i u drugim

¹¹ Također, valja pripomenuti kako se Anić – Silićev pravopis (1986), kao i *Novosadski*, opširno bavi *transkripcijom i transliteracijom stranih imena*. Prema 4. izdanju toga pravopisa, Brozović izravno i oštro prigovara Anić – Silićevim pravilima o pisanju tuđih imena jer, među ostalim: „...hrvatska izgovorna transkripcija odnosi se samo na pravogovor i prema tome, u načelu, ne bi je trebalo biti u pravopisu“ (Brozović, 2001: 77).

imenima s engleskih govornih područja koja završavaju na *-y*. Klaić u *Rječniku* ima, primjerice, „*Disney Walt* (čit. *Dizni Volt*), *Disneyeva zemlja*“ (Klaić, 1982: 308 – 309). Dakle, iako izgovorno bilježi *i* na mjestu engleskoga *-ey*, nije dodavao nastavak sa *-j*. I to je moglo utjecati na kolebanja u praksi.

Usporedbe radi, može se navesti i prezime *Kennedy* – *Kennedyja*, *Kennedyju...*, koje se tako sklanjalo u čitavome razdoblju (tj. od šezdesetih godina otkako se javlja) dosljedno i sukladno pravopisnomu pravilu. Druga imena, koja se povremeno ili privremeno javljaju, pokazuju nesigurnost, posebice u razdoblju do 1960.

Zaključne napomene

Kako i navedeni primjeri pokazuju, u razdoblju do 1960. većina se posuđenica sklanja prema pravilima Boranićeva pravopisa, a pojedina su odstupanja u pisanju *j* u oblicima na *-i*. Više nesigurnosti pokazuju tuđice (vlastite imenice): dolazila su nova imena koja je valjalo prilagoditi sklonidbenomu sustavu. Opažaju se kolebanja u sklanjanju tuđica sa završetcima na *-i*, *-y* iako je Boranićev pravopis imao jasno pravilo i primjere. Dvostruke se uporabe nalaze i u nastavcima na *muklo e*, ali je i pravopisno pravilo pomalo nejasno. Od 1960. također se nalaze pojedinačne nedosljednosti u sklanjanju tuđica na *-i*, *-y*, a posebice na *-ey* što može biti i odraz nejasnoga opisa i primjera *Novosadskoga pravopisa*. U sklanjanju tuđica na *muklo e* sve je manje dvostrukosti i može se reći da je u tim oblicima prevladalo načelo sustavnosti. Od 1970-ih godina učvršćuje se sklanjanje tuđica na *-i*, *-y*, *muklo e*, a pojedina su odstupanja u ispuštanju *j*, posebice na završetcima *-ey*. Nedosljednosti u sklonidbi takvih tuđica opažaju se i u suvremenoj praksi. Budući da stalno dolaze nova imena, takva se kolebanja ne mogu pripisati navikama ili slabom prihvaćanju pravopisne norme nego zanemarivanju ili slaboj jezičnoj kulturi, ali i nedostatku gramatičke norme od koje se očekuje da opiše i propiše sklonidbu tuđih imena.

Valja pripomenuti da je 1950-ih godina u pisanju prevladavalo načelo izgovornoga pisanja posuđenica (općih imenica), a izvornoga tuđica

(imena). Unatoč pojedinim odstupanjima, može se zaključiti da u novinama nisu prihvaćene dvostruke mogućnosti koje su dopuštali *Novosadski pravopis* i Anić – Silićev pravopis.

Prema tomu, opisane uporabe nameću i zaključak o sociolingvističkom odnosu prakse i pravopisa od 1950. do 1999. Opis sklanjanja posuđenica i tuđica u novinama ovdje je prikazan u četiri razdoblja koja su obilježena i društvenopolitičkim pitanjima hrvatskoga položaja u SFRJ. Stoga valja reći i da su u pisanju i sklonidbi, usprkos tim burnim razdobljima i unitarističkim nametanjima *Novosadskoga pravopisa*, prevladala rješenja koja je propisivao *Hrvatski pravopis*.

Literatura

- ANIĆ, VLADIMIR – SILIĆ, JOSIP (1986) *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Liber – Školska knjiga, Zagreb.
- BABIĆ, STJEPAN – TEŽAK, STJEPKO (1966) *Pregled gramatike hrvatskosrpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
- BABIĆ, STJEPAN – TEŽAK, STJEPKO (1973) *Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika za osnovne i druge škole*, 6. izmijenjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb.
- BABIĆ, STJEPAN – TEŽAK, STJEPKO (1992) *Gramatika hrvatskoga jezika: Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, 7. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb.
- BABIĆ, STJEPAN – FINKA, BOŽIDAR – MOGUŠ, MILAN (1971) *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb; pretisak 1990.; (1994) II. dorađeno izdanje, (2000) V. prerađeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb.
- BABIĆ, STJEPAN i dr. (1991) *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Globus, Zagreb.
- BARIĆ, EUGENIJA i dr. (1979) *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku, Zagreb.

- BORANIĆ, DRAGUTIN (1951) *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
- BRABEC, IVAN – HRASTE, MATE – ŽIVKOVIĆ, SRETEN (1954) *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika*, II. izmijenjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb
- BROZOVIĆ, DALIBOR (2001) „Loša transkripcija na krivome mjestu“, *Jezik*, god. XLVIII, br. 2, str. 75 – 80; br. 3, str. 99 – 101.
- GOSTL, IGOR i dr. (1997) *Almanah hrvatskoga tiskarstva, nakladništva, novinstva, bibliotekarstva i knjižarstva*, Horizont Press, Zagreb.
- LACO, GORDANA (2012) *Jezik hrvatskih novina u drugoj polovini 20. st.*, doktorska disertacija u strojopisu, Osijek.
- KATIČIĆ, RADOŠLAV (1971) „Nadmašeni svi dosadašnji pravopisi“, *Jezik*, god. XIX, br. 2 – 3, str. 37 – 52.
- „*Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika*“ (1960) Pravopisna komisija, Matica hrvatska – Matica srpska, Zagreb – Novi Sad
- KLAJČ, BRATOLJUB (1955; 1956) „O deklinaciji i akcentuaciji tuđica muškoga roda na samoglasnik“, *Jezik*, god. IV, br. 2, str. 51 – 55; god. V, br. 3, str. 72 – 73.
- KLAJČ, BRATOLJUB (1982) *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb
- ŠONJE, JURE (gl. ur.) (2000) *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga, Zagreb.
- MARETIĆ TOMO (1931², 1963³) *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Obnova, Zagreb.
- PAVEŠIĆ, SLAVKO (ur.) (1971) *Jezični savjetnik s gramatikom*, Matica hrvatska, Zagreb
- SAPUNAR KNEŽEVIĆ, ANDREA – TOGONAL, MARIJANA (2012) „Hrvatski jezični standard u jeziku javne komunikacije: Uloga medija u oblikovanju hrvatske jezične svijesti i kulture“, *Medianali*, Dubrovnik, god. VI, br. 12, str. 17 – 34.

- TAFRA, BRANKA (2007), „Dopune hrvatskoj gramatici“, *Zagrebačka slavistička škola*, <www.hrvatskiplus.org>, (26. 8. 2007.).
- VOLENEC, VENO (2015), „Sociolingvističko istraživanje hrvatskoga pravopisa: društveni stavovi o eksplicitnoj normi“, *Jezikoslovlje*, Osijek, god. XVI, br. 1, str. 69 – 102.